

*Александар М. САВИЋ**

Универзитет у Београду – Филозофски факултет

НОВОПАЗАРСКИ МУТЕСЕЛИМ ЈУСУФ-БЕГ, СРБИ И ТАНЗИМАТ (1838–1851)**

Апстракт: Јусуф-бег је, са краћим прекидима, био новопазарски мутеселим у периоду од 1838. до 1851. године. Под његовом надлежношћу су се налазиле Новопазарска, Митровачка, Сјеничка и Нововарошка каза, а од 1849. и казе Трговиште и Бихор. Године 1851. наведене казе су ушле у састав новоформираног Новопазарског санџака, док је Јусуф-бег смењен. Његово смењивање уследило је као резултат успешног спровођења танзиматских реформи у Босанском ејалету. Период током којег је Јусуф-бег управљао поменутим казама био је обележен сталним немирима, који су били последица унутрашњих сукоба, гладних година и антиреформских покрета муслимана. У оваквим околностима Срби у поменутим казама били су често суочени са притиском својих суседа муслимана и нижих представника извршне власти. У раду је представљена управа Јусуф-бега, као и положај српског народа, приликом чега су узета у обзир настојања Високе Порте да спроведе реформе. Рад је највећим делом написана на основу необјављене грађе српске провенијенције.

Кључне речи: Јусуф-бег, Срби, Танзимат, Босански ејалет, буљукбаше, зулуми, поп Михаило Бачанин, поп Илија Церовић-Поповић, Омер-паша Латас, Новопазарски санџак.

Османско царство¹ се до 1864. делило на ејалете, као највеће административно-територијалне јединице. Ејалети су се делили на санџаке, а санџаци на казе. Казе су по потреби могле да се деле на нахије, као најмање управне јединице. Ејалетима су управљале валије, на челу санџака су се налазили кајмаками или мутесарифи, док су казама управљали мутеселими или мудире, који су могли да се нађу и на челу нахија. Мутеселими су заправо представљали представнике извршне власти у казама или нахијама, које је именовао валија. У Босанском ејалету, који су до 1851. званично чинили Херцеговачки, Босански, Клишки и Зворнички санџак, на челу каза су се налазили мутеселими (Алић 1983: 17–76; Özkan 2020: 41–49, 63–65, 78–79).² Циљ овог рада је да укаже на чињеницу да је новопазарски мутеселим Јусуф-бег до 1849.

* Асистент са докторатом, aleksandar.m.savic@fbg.ac.rs

** Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (бр. уговора 451–03–68/2022–14/200163).

1 У раду ће се као синоними за Османско царство користити термини Царство и османска држава ради избегавања непотребних понављања.

2 Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), Историјска збирка (=ИЗ), бр. 1.402.

био управник не само Новопазарске, већ и Митровачке, Сјеничке и Нововарошке казе, а од поменуте године под његову надлежност су потпаале Трговишка и Бихорска каза. С обзиром да је реч о периоду током ког су спровођене реформе у Османском царству, требало је указати на који начин се њихово спровођење манифестовало на територији којом је управљао новопазарски мутеселим, а посебно како се одразило на положај православног живља. Пошто то до сада није било предмет посебне пажње у историографији, сматрали смо потребним да попунимо постојећу празнину у оној мери у којој нам то омогућавају расположиви извори српског порекла.³

* * *

Након смрти Ејуп-паше Ферхатагића⁴ средином априла 1838, Мехмед Салих Веџихи-паша, валија Босанског ејалета, именовао је Јусуф-бега за новопазарског мутеселима. Под Јусуф-беговом надлежношћу су се налазиле каза Нови Пазар – у оквиру које су постојале Јелачка, Горњоибарска и Подгорска нахија, затим Митровачка, Сјеничка и Нововарошка каза, а од 1849. и казе Трговиште и Бихор. У српским изворима Јусуф-бег се најпре јавља под презименом Капетановић, а потом као Ферхатагић, како се и сам потписивао у писмима која је током 40-их година XIX века упућивао органима власти Кнежевине Србије.⁵ Међутим, нисмо успели да утврдимо да ли је и у каквом сродству био са Ферхатагићима, породицом чији је родоначелник био Ферхат-ага, први познати капетан Новопазарске капетаније. Будући да су Ферхатагићи током највећег дела XVIII и у прве четири деценије XIX века били новопазарски капетани или мутеселими, није искључена могућност да се представљао као њихов сродник с циљем да обезбеди легитимност свог положаја, који је у периоду 1838–1842. био несигуран. Поред тога, треба рећи да презиме Капетановић указује да је био из капетанске породице. Он се први пут помиње у српским изворима 1831. као новопазарски капетан, што заправо представља једини познати податак о њему у српским изворима пре 1838. године (Вуловић 1953: 310; Шешум 2017: 199–205).⁶

Јусуф-бег је након преузимања дужност настојао да учврсти своју позицију. Догађаји му првих година нису ишли на руку, положај му је оспораван, како од Мехмед-бега, сина некадашњег новопазарског мутеселима Осман-паше Талировића, тако и од Високе Порте. Ситуација је додатно била усложњена непокорношћу

3 Датуми у главном тексту су наведени по новом, а у напоменама упоређо по старом и новом или само по новом календару.

4 Ејуп-паша Ферхатагић био је новопазарски мутеселим од 1829. до 1831. и од 1832. до 1838. године. Последње године његове управе карактерисало је насиље над поданицима обе вере у Новопазарској, Сјеничкој и Нововарошкој кази. Због тога је велики број Срба, али и неколико муслимана, пребегавао у Србију током 1837. и почетком 1838. године (Вуловић 1953: 250–253, 304, 306, 308, 341, 397–400, 416–428, 431–433; Радосављевић 2006: 249, 253, 255–276, 287–289, 306–307, 318–321, 325–332, 336–337; Мушовић 1986: 25–38; Шешум 2017: 201–205).

5 У периоду од 1830. до 1882. званични назив нововековне српске државе био је Кнежевина Србија. Ради избегавања непотребних понављања у раду ће као синоними бити коришћени термини Србија и српска кнежевина.

6 Државни архив Србије (=ДАС), Кнежева канцеларија (=КК), XIV, бр. 2.250, 2.318, 2.558; Министарство унутрашњих дела – Полицијно одељење (=МУД–И), 1839, Ф IV, Р 82; 1843, Ф XIII, Р 11; Министарство иностраних дела – Инострано одељење (=МИД–И), 1844, Ф V, Р 44; 1845, Ф I, Р 221; 1846, Ф V, Р 2; 1847, Ф I, Р 174; 1848, Ф III, Р 14; 1849, Ф III, Р 54; 1850, Ф I, Р 73; 1851, Ф IV, Р 2.

појединих новопазарских и сјеничких ага и бегова. У лето 1839. водио се прави мали рат између Јусуф-бег и Мехмед-бег, који је претендовао да постане мутеселим. Јусуф-бег је из сукоба изашао као победник, а на руку му је ишла и изненадна смрт султана Махмуда II (1808–1839). Наиме, Порта је упутила из Цариграда новог мутеселима у Нови Пазар, али се он вратио са пола пута, када је чуо за султанову смрт. Међутим, у јесен 1839. Веџихи-паша га је сменио са дужност и на његово место поставио Сејди Мехмед-ефендију.⁷ Две године касније поново је враћен на положај, да би већ 1842. опет био смењен. Нови мутеселим је постао Мехмед Арап-ефендија, који је убијен у ноћи између 2. и 3. децембра исте године, када је са фењером ишао у свој харем. Починилац је био непознат, али се не може искључити могућност да је иза тога стајао Јусуф-бег, који је поново именован на стару дужност.⁸ Од тада, па све до 1851. био је у континуитету новопазарски мутеселим.

Седиште Јусуф-бег је било у Новом Пазару. Централно место је заузимала новопазарска тврђава са осам бастиона која се налазила на малој узвишици. У граду је постојало неколико џамија, према једном извору, средином 19. века било их је укупно седамнаест. Мутеселим је боравио у конаку, који је био смештен на периферији града. У приземљу се налазио затвор, док су бегове просторије биле на спрату (Пејтон 1996: 142–144). Што се тиче података о породици, познато је само име његовог једног сина – Шашувар-бег, који је држао у закупу све царинарнице у Новопазарској, Митровачкој, Сјеничкој и Нововарошкој кази.⁹ На томе је између осталог изграђена моћ породице.

Јусуф-бегу су били потчињени мутеселими Сјеничке и Нововарошке казе, док је изгледа Митровачка каза била под његовом директном управом, као и казе Бихор и Трговиште. Нижи представници извршне власти били су буљукбаше, барјактари и сејмени. Може се претпоставити да је по један буљукбаша био у седишту сваке од четири казе, а исто тако и по један задужен за територију нахије, уколико је постојала. Ајдин, Сејфија Булић и Бећир Балота су биле буљукбаше у Новопазарској, а Ибрахим Реджулић и Али Жупа се помињу као буљукбаше у Нововарошкој кази. У изворима се помињу буљукбаше Јелачке, Горњоибарске и Подгорске нахије које су се налазиле у саставу Новопазарске казе. Селим Пренча је изгледа био буљукбаша Јелачке, а Арија Бербериштанин се помиње као буљукбаша Горњоибарске нахије.¹⁰ Поред извршних власти, треба поменути и представнике судске власти и надзорнике рада локалних власти – кадије, које су биле постављане у седиштима каза – Новом Пазару, Митровици, Сјеници, Новој Вароши, Рожају и Бијелом Пољу.¹¹

7 ДАС, КК, XIV, бр. 2.318, 2.326; МУД–II, 1839, Ф IV, Р 82, 89; Ф V, Р 200; Ф VII, Р 20.

8 ДАС, Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење (=МУД–С), 1840, Ф IV, Р 210; 1841, Ф IV, Р 274; 1842, Ф II, Р 69, 74; МУД–II, 1842, Ф V, Р 12.

9 ДАС, Министарство финансија – Одељење промишлености (=МФ–II), 1848, Ф I, Р 64; Државни савет (=ДС), 1852, бр. 85.

10 ДАС, КК, XIV, бр. 2.281, 2.313, 2.558; МУД–II, 1839, Ф IV, Р 82; Ф V, Р 200; 1843, Ф V, Р 6; Ф XIII, Р 11; 1844, Ф III, Р 9; Ф XII, Р 117; 1845, Ф V, Р 170; Ф VI, Р 4; 1846, Ф VI, Р 26; Ф IX, Р 21; МИД–И, 1848, Ф III, Р 14; Збирка Драгослава Страњковића (=ЗДС), несрећене грађа, к. 4, Ф IV, В. Цуца, М. Симеуновић, А. Гмизовић – кнезу А. Карађорђевићу, Нова Варош, 24. април / 6. мај 1848.

11 ДАС, МУД–II, 1839, Ф V, Р 200; МИД–И, 1847, Ф V, Р 58; 1849, Ф III, Р 54; МУД–С, 1849, Ф II, Р 6.

Представници српског народа пред османским органима власти биле су њихове народне старешине – коџобаше, односно кнезови и кметови (види: Јагодић 2016: 15–17). Поред кнезова и кметова, значајну улогу су имали и свештеници. У изворима се помињу Мићо Борисављевић, који је почетком 1842. постављен за коџобашу Нововарошке казе, кмет Коста Кулагић из Новог Пазара, кнез Милован из Кућана, поп Михаило Бачанин из Требића, поп Тривун из Кравића и поп Илија Поповић-Церовић из Лопижа.¹²

* * *

Неродне године довеле су 1839. и 1840. до глади на територији која се налазила под јурисдикцијом новопазарског мутеселима, док је прокламовање Хатишерифа од Гилхане 3. новембра 1839. имало за последицу појаву анархије, која се превасходно огледала у отпору муслиманског становништва да прихвати одредбе овог реформског акта. Наиме, Хатишерифом је прокламовано изједначавање свих поданика Османског царства без обзира на веру, неповредивост живота, имовине и части, равномерно опорезивање и регрутовање војника из свих делова државе. Од овог тренутка у османској држави је отпочело реформско раздобље познатије као Танзимат, које је трајало до проглашења првог османског устава 1876. године. Међутим, антиреформски расположени муслимани широм Царства изражавали су отпор изједначавању свих поданика, а нарочито су се противили обавезама које су прокламоване реформским актом – плаћању пореза и регрутацији (Karal 1947: 185–187; İnalçık 1964: 636–637; Зарковић 2013: 135–138; Јагодић 2016: 10–12, 17; Савић 2018: 273–275).

Гилхански хатишериф је прочитан у Новом Пазару почетком 1840, али његове одредбе су током наредних година остале мртво слово на папиру јер је новопазарски, митровачки, сјенички и нововарошки крај био захваћен анархијом, исто као и већи део османске државе. Муслимански поданици Османског царства исказивали су отпор прокламованим реформама на разне начине, од претње хришћанима да ће их побити јер су у њима видели главне узрочнике реформи, до протеривања појединих провинцијских намесника и финансијских чиновника. У новопазарском, сјеничком и нововарошком крају Срби су били суочени са разним глобама, малтретирањима, покушајима насилне исламизације, те су из тога разлога у великом броју пребегавали у Србију, што је нарочито било изражено 1839. и 1840. године.¹³

Суочени са таласом насиља српски трговци, свештеници и монаси из Нишког, Приштинског, Пећког, Призренског, Скопског и Босанског санџака у току 1840. и 1841. радили су на припреми устанка против османских власти, притом очекујући помоћ и подршку Кнежевине Србије. У припреми устанка учешће су узели и трговци Никола Филиповић и Богдан Николић из Сјенице и свештеник Михаило Бачанин из новопазарског села Требића. С обзиром на то да је нишки паша сазнао све о устаничким припремама завереници из Нишке, Пиротске и Лесковачке казе су одлучили да подигну побуну пре времена. Недовољно припремљени и организовани устаници су после само неколико дана борби доживели пораз (17–25. април 1841).

12 ДАС, МУД–С, 1842, Ф II, Р 69; МИД–И, 1844, Ф IV, Р 43; 1846, Ф V, Р 2; 1847, Ф V, Р 23; 1848, Ф III, Р 14; 1849, Ф III, Р 54.

13 ДАС, МУД–С, 1840, Ф III, Р 85, 113; Ф IV, Р 188, 209, 509; МИД–И, 1840, Ф I, Р 90, 216; Ф III, Р 131.

Уследиле су репресалије Арнаута,¹⁴ које је паша ангажовао у угушивању побуне, пошто није имао на располагању регуларну војску. Више од 10.000 људи је пребегло на територију Србије. Сурово гушење Нишке буне утицало је на Србе у осталим санџацима да одустану од било каквог покушаја побуне (İnalçık 1943: 28–33; Стојанчевић 1971: 148–169; Uzun 2002; Андрејевић 2003: 75–115; Jagodić 2015: 39–62; 2016: 109–114; Недељковић 2017: 78–81). Због устанка су предузете мере предострожности и у Босанском ејалету. У све значајније тврђаве саата је муниција, па тако и у Нови Пазар и Сјеницу. Новопазарска тврђава је поправљана, док је у Митровици издато наређење: „Да се сваки Турчин¹⁵ са оружјем снабде и на први позив готов буде поћи где му се каже“.¹⁶

Неуспешна побуна имала је за последицу наставак притиска на Србе у османској држави, па самим тим и на подручју којим је управљао новопазарски мутеселим. Уместо „танзимат хајрије“ – „срећних реформи“, Срби су били поново суочени са зулумима које су вршили самовољни Арнаути. Положај Срба био је знатно погоршан избијањем општег антиреформног устанка Арнаута под вођством Дервиша Цара (1843–1844).¹⁷ Током устанка Срби су били суочени са новим таласом насиља: „Гоненија и угњетавања Срба од Турака у највећем је степену превазишло. Један буљубаша стојећи под старијим забитом, права здрава човека убија, глоби и пребија без и најмањег стра[х]а, да ће ком старијем одговарати!“.¹⁸ Посебно је у томе предњачио буљукбаша Ајдин који је са Арнаутима крстарио по српским селима, претио, глобио, убијао и силовао. Из тог разлога је више српских фамилија и појединаца потражило уточиште у српској кнежевини.¹⁸

После слома устанка око сто педесет Срба из Новопазарске казе на челу са свештеником Михаилом Бачанином отишло је у Приштину код румелијског сераскера Мехмед Решид-паше да поднесе жалбу против зулума. Сераскер их је са слушао и обећао им да ће у Нови Пазар бити упућена посебна комисија која ће испитати основаност њихових жалби. Након тога, Срби су се вратили својим кућама. Међутим, поп Михаило је убрзо био принуђен да пребегне у Србију јер му је Ајдин запретио да ће га убити. Захваљујући посредовању српске владе код босанског валије Осман Нури-паше свештенику је у јуну 1845. омогућен безбедан повратак, док у изворима нисмо наишли на податак да ли је сераскер на крају послао комисију у Нови Пазар. Поменимо и случај попа Илије Поповића који је у пролеће 1846. пребегав у српску кнежевину. Претходно је био затворен јер је поднео тужбу босанском валији Хаџи Халил Ђамил-паши против новопазарског мутеселима.

14 У српским изворима из средине 19. века за припаднике албанског народа користи се термин Арнаут/Аранути, те ће због тога бити коришћен у овом раду.

15 У изворима српске провинијенције за муслимане и муслиманско становништво које је живело у српској кнежевини и околним османским провинцијама углавном се употребљава појам Турчин и Турци. Термин има првенствено верско значење.

16 ДАС, МФ–П, 1841, Ф V, Р 379; МУД–С, 1841, Ф III, Р 205; Ф IV, Р 274.

17 Устанак је избио због војног закона од 6. септембра 1843. којим је било предвиђено петогодишње служење војног рока у редовној војсци – низам, и седмогодишње у резерви – редиф (опширније о устанку: Стојанчевић 1971: 230–231; Недељковић 2014: 249–260).

18 ДАС, МИД–И, 1841, Деловодни протокол (=ДП), бр. 1.141; МУД–С, 1841, Ф III, Р 158, 183, 184; 1843, Ф VI, Р 97; 1844, Ф II, Р 2, 51; МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 123.

Следеће године, највероватније посредовањем српске владе код валије, вратио се у своју парохију (Савић 2021: 363–364).

Присуство низама на територијама које су биле захваћене побуном и хапшење устаничког вођства имало је за резултат наплаћивање шестогодишњих заосталих пореза и регрутовање муслиманских поданика у низам. Срби су такође измирили своје пореске обавезе,¹⁹ али су и кулчили приликом проширивања и поправљања пута који је ишао преко Шар-планине, Косова, Новог Пазара и Нове Вароши до Вишеграда. Зулуми су привремено престали, док је у Новом Пазару постављен за новог буљукбашу Бећир Балота. Иако је Ајдин враћен на дужност већ почетком 1845, у српским изворима се не могу пронаћи подаци да је до пролећа 1848. било већих зулума над Србима, док је број пребега у Србију драстично смањен у односу на раније године.²⁰

Почетак 1847. наговестио је даље кораке ка увођењу танзиматских реформи у казама које су се налазиле под надлежношћу Јусуф-бега, а што ће коначно бити спроведено 1851. године. У складу са наређењем централних власти и Танзиматом укинуте су спахије и у Новом Пазару је установљен меџлис/шура – саветодавно веће које је помагало провинцијском намеснику у управним, финансијским и судским пословима. За чланове меџлиса изабрано је дванаест лица – девет муслимана и три Србина и одређена им је плата. Радом већа су руководили мутеселим и кадија. Убрзо након установљења меџлиса један Србин је поднео тужбу против занатлије Бејта Маврића који га је физички напао. Веће је донело одлуку да се починилац ухапси и задржи у притвору све док му тужитељ не опрости и не измире се. После тога, у циљу да се избегну потенцијални оружани сукоби, издато је наређење да у чаршији смеју са оружјем да се крећу само трговци који иду на пут.²¹

Европске револуције 1848/49, Мехмед Тахир-пашине реформе у Босанском ејалету и проширивање надлежности новопазарског мутеселима директно су се одразили на положај српског народа у Новопазарској, Митровачкој, Сјеничкој и Нововарошкој кази. Србима у Новопазарској кази је посебно тешко падало прикупљање вергије и цизије у кратком временском размаку: „Како порезија из једног села крене, тако у то исто село стиже харачлија, па који год сироме није имао одмах да да оно што је од њега тражено, тога су одмах вешали и на свакаве га муке стављали док га неко не откупи“. Поред пореских обавеза били су дужни да плате издржавање порезија, харачлија и њихове пратње коју је чинило четворо до петоро људи.²² Додатну тешкоћу је представљало ширење лажне вести да ће Србија искористити револуционарна збивања с циљем да продре до Качаника и Куманова и ослободи своје некадашње територије. Локални Турци су због тога претили Србима у Новопазарској кази. Тако је јелачки буљукбаша претио и посвао Стевана Милића из Кончулића,

19 Срби су, као и остали немуслимански поданици Османског царства, имали пореске обавезе према држави и спахији или читлук-сахибији. Држави су плаћали: цизију/харач – плаћао је сваки за рад способан мушкарац који је имао најмање 12 година; вергију – порез на приход од покретне и непокретне имовине и беглик/целеп – порез на ситну стоку. Десетак од пољопривредних производа су давали спахијама, а након њиховог укидања држави; читлук-сахибијама су давали од половине до деветине од уroda пољопривредних производа (види: Стојанчевић 1971).

20 ДАС, МУД–С, 1844, Ф II, Р 5; Ф V, Р 41, 100; 1846, Ф II, Р 7.

21 ДАС, МИД–И, 1847, Ф V, Р 58.

22 ДАС, МИД–И, 1848, Ф III, Р 14.

говорећи му: „Ти мислиш да ће ти Карађорђевић [кнез Александар – прим. А. С.] капетанство дати, али ћеш се пре главе лишити него што ћете Карађорђевић капетаном учинити.“²³ Овде треба указати на чињеницу да је Србија неспремна дочекала Револуцију, те је 1848. прикупљала обавештења, а тек од следеће године почела да припрема устанак, у чему су учешћа узели више пута помињани свештеници – Бачанин и Поповић (опширније: Страњковић 1936: 12–26; Јагодић 2016: 115–125).

Током 1848. у Нововарошкој и Новопазарској кази Срби су се суочили са ваљом насиља, те су зато тројица Нововарошана писала кнезу Александру да је сав народ спреман на устанак и тражили његову подршку. Нарочито су се жалили на зулуме буљукбаша, барјактара и сејмена. Међу њима се, поред већ више пута помињаног Ајдина, наводе као главни зулумчари Идриз Реџдулић у Нововарошкој и Сејфија Булић у Новопазарској кази. Убијање, пребивање, глобљење и силовање жена и девојака су постали учестала појава у том периоду. Јусуф-бег је настојао да заведе ред и казни починиоце, али није увек био ревностан у томе. У јесен 1848. по његовом наређењу ухваћена су два сејмена – Србин и муслиман, који су крајем августа убили Јосу Петровића из Нове Вароши. Буљукбаша, барјактар и остали сејмени су се разбежали, па је мугеселим поставио за новог буљукбашу Ајдиновог синовца, који је са тридесет сејмена требало да се стара о одржавању реда и мира.²⁴

Почетком 1849. османске власти су пописивале српске младиће узраста од 15 до 30 година у Новопазарској и Нововарошкој кази ради регрутације. У Новопазарској кази било је предвиђено да Срби дају 857 регрута, али су се побунили и одбили да испуне налог, истичући да они плаћају порезе за разлику од муслимана који неће ништа да дају. Многи од њих су након тога пребегли у Србију, а и исто тако и из нововарошког краја, одакле је у три наврата пребегло 131 лице.²⁵ У пролеће исте године нижи представници извршне власти самовољно су убили два Србина. Најпре су сејмени у Новој Вароши пуцали на једно лице. Рањеник их је молио да га поштеде, говорећи им: „Чини ми се да ћу моћи пребоleti“. „Влаху, заиста нећеш“, рекао му је један сејменин и убио га.²⁶ Након тога, буљукбаша Али Жупа убио је и опљачкао нововарошког трговца Митра Вранића.²⁷

Због великих зулума и прекомерног опорезивања Срби из нововарошког краја су у два наврата у већем броју пребегавали у Србију. У пролеће 1849. пребегло је више од 120 Срби из села Бијело Брдо на челу са кметом Вучетом Божићем, кога је буљукбаша оптуживао да је српски капетан и претукао га. Следеће године пребегло је 100 Срба. У оба случаја српска влада се обратила Јусуф-бегу, који је брзо реаговао. Посмењивао је буљукбаше и сејмене у том крају и омогућио свим бегунцима безбедан повратак.²⁸ Треба поменути да је исте године у Србију пребегла једна жена из Сјенице. Наиме, њен супруг Јово Толовић заједно са Јусуф-беговим сеизом,

23 Исто.

24 ДАС, ЗДС, к. 4, Ф IV, В. Цуца, М. Симеуновић, А. Гмизовић – кнезу А. Карађорђевићу, Нова Варош, 24. април / 6. мај 1848; МУД–С, 1848, Ф III, Р 2.

25 ДАС, МУД–С, 1849, Ф II, Р 5; МИД–И, 1849, Ф III, Р 54.

26 ДАС, МУД–С, 1849, Ф II, Р 5.

27 Исто Ф II, Р 6.

28 ДАС, МУД–С, 1849, Ф II, Р 5, 6, 7; 1850, Ф II, Р 101; МУД–II, 1850, Ф IX, Р 123.

који је био Србин, добровољно се потурчио у Новом Пазару. Пошто је хтео да потурчи и супругу, она је побегла у српску кнежевину.²⁹

Током 1849. и 1850. Јусуф-бег је био стално на путу између Новог Пазара и Травника. Тахир-паша је настојао да у складу са танзиматским реформама изврши опорезовање и регрутовање муслиманских поданика Османског царства и уреди аграрне односе. Наиме, почетком 1849. донета је одлука, која је важила на територији целог Босанског ејалета, да су чифчије дужне да дају читлук сахибији трећину уroda од житарица и половину сена, док је кулук укинут. Због тога је често позивао у Травник на већање босанске паше, бегове и аге, те је Јусуф-бег имао обавезу да присуствује заједно са члановима меџлиса. Поред тога, исте године је добио на управу Трговишкун и Бихорску казу које су до тада припадале Скадарском санџаку. Узрок томе су биле сталне побуне Арнаута против опорезивања и регрутације, а скадарски паша није могао да стане на пут њиховом отпору зато што је његове седиште било удаљено. Јусуф-бег је самим тим требало да умири побуњенике и заведе ред, али није могао томе да се у потпуности посвети јер су се из истих разлога побунили муслимани у Босанској Крајини. У циљу умиривања побуне слате су као помоћ трупе из других санџака, које су на свом пут до Травника пролазиле преко Новог Пазара, те им је требало обезбедити конак и снабдевање, а што је пало на терет локалних Срба.³⁰ Стално одласци Јусуф-бега у Травник, уређивање аграрних односа, додељивање на управу каза Трговиште и Бихор, у којима су владали учестали немири и побуна у Босанској Крајини имали су директног утицаја на погоршање положаја Срба како у Новопазарској и Нововарошкој, тако и у преосталима казама које су се налазиле под надлежношћу мутеселима Новог Пазара.

Побуна у Босанској Крајини утицала је на Порту да пошаље на терен са војском мушира и румелијског сераскера Омер-пашу Латаса, једног од најспособнијих команданта, потурченог Србина. Тахир-паша није дочекао његов долазак јер је преминуо у Травнику 20. маја 1850. године. Његово тело је послато у Цариград, где је требало да га сахране. На путу за османску престоницу поворка од 40 људи на челу које се налази пашин син стигла је у Нови Пазар 29. маја. Тело је преноћило у Алтун-алем џамији, а поворка је сутрадан наставила пут Цариграда. Ускоро су у Нови Пазар почеле да пристижу румелијске трупе, док се сераскер са главнином војске задржао у Приштини, где се упутио новопазарски мутеселим да га свечано поздраве.³¹

Омер-паша је са војском стигао у Нови Пазар крајем јуна, али због побуне у Видинском санџаку није могао да настави даљи пут ка Сарајеву, већ је отишао у Ниш. После успешног смиривања побуне вратио се 19. јула у Нови Пазар. Следећег дана послао је део војске у Сарајево, док се сам задржао у Новом Пазару до 24. јула, када је наставио даљи пут. У Сарајево је стигао 4. августа, а недељу дана касније свечано је прочитан ферман о увођењу танзиматских реформи. Свечаности су присуствовали управници санџака и каза Босанског ејалета, а међу њима и Јусуф-бег. Међутим, ускоро је дошло до отвореног устанка против регрутације

29 ДАС, МИД-И, 1850, Ф I, Р 73.

30 ДАС, МУД-С, 1849, Ф II, Р 4, 6, 7; 1850, Ф II, Р 13, 43; МИД-И, 1849, Ф III, Р 54.

31 ДАС, МУД-С, 1850, Ф II, Р 43, 101; МИД-И, 1850, Ф II, Р 93, 163; Ф III, Р 34; Ф VI, Р 44.

коју је спроводио Омер-паша. Устанак је потрајао до пролећа 1851, када је угушен. После слома устанка уследило је смењивање провинцијских управника – велики број њих је заточен и послат у Цариград на ислеђивање и суђење због учешћа у побуни.³²

На основу расположивих извора није могуће утврдити како се Јусуф-бег држао на почетку устанка. Зна се да се почетком октобра 1850. вратио у Нови Пазар. Крајем фебруара 1851. у Новопазарској кази прочитано је наређење румелијског сераскера да муслимани који не врше војну службу или се не старају о одржавању реда и мира не носе оружје. Увидевши како се одвија ситуација на терену Јусуф-бег је наредио да се од народа прикупе потписи и састави молба да он и даље остане на свом положају. Поред тога, послао је сераскеру на дар два коња, која су му убрзо враћена. Омер-паша је заправо донео одлуку о његовој смени и почетком јуна послао је у Нови Пазар кајмакама Мехмед-бега. Мутеселим и кајмакам су се срели увече 11. јуна у Вишеграду, што је представљало симболичан тренутак. Следећег дана Јусуф-бег је отишао по наређењу Омер-паше у Травник, где је остао до почетка августа, када му је било дозвољено да се врати у Нови Пазар и сакупи новац који је био дужан државној каси и среди рачуне, док су његов син Шашувар-бег, буљукбаша Ајдин, један дервиш и још једно лице спроведени оковани у Травник. За Ајдина се зна да је осуђен на дванаест година робије, док нам даља судбина Јусуф-бег и његовог сина није позната.³³

Мехмед-бег је заправо постављен за првог управника новоформираног Новопазарског санџака у чији састав су ушле Новопазарска, Митровачка, Сјеничка, Трговишка, Бихорска, Нововарошка и Вишеградска каза. Убрзо након његовог доласка извршен је попис у наведеним казама. Пописан је број кућа и мушке популације, што је представљено у следећим табелама.

Табела 1. Број кућа у Новопазарском санџаку 1851. године
(Радовић, Делић 2021: 172)

Каза	Муслимани	Срби	Цигани	Јевреји
Нови Пазар	1.856	771	9	10
Митровица	367	360	4	0
Сјеница	467	381	8	0
Нова Варош	444	1.282	37	0
Вишеград	694	363	29	0
Трговиште	1.562	618	30	0
Бихор	1.365	687	16	0
Укупно	6.755	4.462	133	10

32 ДАС, МУД–С, 1850, Ф III, Р 65; Ф IV, Р 7, 21, 93; Ф V, Р 41; 1851, Ф I, Р 84; Ф II, Р 8, 9, 10; МИД–И, 1851, Ф III, Р 165.

33 ДАС, МУД–С, 1851, Ф I, Р 84; Ф II, Р 5, 6, 7, 8; МИД–И, 1851, Ф IV, Р 2; Ф III, Р 165.

Табела 2. Број мушке популације у Новопазарском санџаку 1851. године
(Радовић–Делић 2021: 172)

Каза	Муслимани	Срби	Цигани	Јевреји
Нови Пазар	5.952	4.260	66	33
Митровица	1.491	1.026	26	0
Сјеница	1.813	1.955	18	0
Нова Варош	1.837	5.761	142	0
Вишеград	2.477	1.173	75	0
Трговиште	6.068	3.622	83	0
Бихор	4.802	2.695	50	0
Укупно	24.440	20.492	460	33

На основу наведених табела могу се правити разне процене. Будући да је просечан број укупана једне варошке или сеоске куће у Новопазарском санџаку средином 19. века непознат, свака процена броја становника на основу броја кућа свела би се на нагађање. Због тога ћемо само указати на следеће. У односу на број кућа муслимани су били већинско становништво у Новопазарском санџаку – 59,5%, Срби су чинили 39,3%, док је број Цигана и Јевреја био незнатан – 1,2% и 0,1%. У складу са бројем кућа Срби су били већинско становништво само у Нововарошкој кази (72,7%). У Митровачкој и Сјеничкој кази Срби су чинили 49,2% и 44,5%, а муслимани 50,2% и 54,56% становништва, односно незнатну већину. Знатну већину муслимани су имали у Трговишкој (70,7%) Новопазарској (70,1%), Бихорској (66%) и Вишеградској кази (63,9%), у којима су Срби чинили 27,1%, 29,4%, 33,2% и 33,4% становништва.

* * *

Јусуф-бег Капетановић/Ферхатагић био је новопазарски мутеселим у три наврата (1838–1839, 1841–1842, 1842–1851). Период његове управе Новопазарском, Митровачком, Сјеничком и Нововарошком, а од 1849. и Трговишком и Бихорском казом, поклапао се са периодом реформи у Османском царству. Настојање да учврсти свој положај и антиреформни покрети муслимана имали су за последицу да је на територији која се налазила под његовом контролом једино у периоду од лета 1844. до пролећа 1848. било релативно мирно стање. Раздобље константних немира (1848–1851) окончано је успешном војном акцијом румелијског сераскера и мушира Омер-паше Латаса 1851, која је резултирала спровођењем реформи у Босанском ејалету. Реформе су се превасходно огледале у смењивању вишегодишњих провинцијских управника и административној реорганизацији ејалета Босна. Јусуф-бег је смењен, док су казе које су се налазиле под његовом надлежношћу, као и Вишеградска каза, ушле у састав новоформираног Новопазарског санџака. Први управник поменутог санџака био је кајмакам Мехмед-бег.

Срби у Новопазарској, Митровачкој, Сјеничкој и Нововарошкој кази били су суочени са константним зулумима у периоду 1839–1844. и 1848–1851, односно у годинама када су владали константни немири и анархија. Због тога су ради спасавања

живота и части пребегавали у Кнежевину Србију, што је било најинтезивније 1839. и 1840. године. Јусуф-бег је у појединим случајевима омогућавао безбедан повратак и опстанак појединцима и групама породица и смењивао буљукбаше и сејмене који су заправо били главни зулумчари. Пример новопазарског буљукбаше Ајдина, на ког су се Срби највише жалили и који је само накратко био смењен, показује да мутеселим ипак није био ревностан у уклањању главних виновника. Смењивање Јусуф-бега и његових буљукбаша 1851. омогућило је Србима привремени мир и спокојство.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

I Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ)
Историјска збирка (ИЗ)
II Државни архив Србије (ДАС)
Државни савет (ДС)
Збирка Драгослава Страњаковића (ЗДС)
Кнежева канцеларија (КК)
Министарство иностраних дела – Инострано одељење (МИД–И)
Министарство унутрашњих дела – Полицијно одељење (МУД–П)
Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење (МУД–С)
Министарство финансија – Одељење промишлености (МФ–П)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Вуловић 1953: *Књажевска канцеларија, књиџа прва. Нахија њожешка 1815–1839*. Прир. Данило Вуловић. Београд: Државна архива НР Србије.
Пејтон 1996: Ендру Арчибалд Пејтон. *Србија, најмлађи члан европске породице или Боравак у Београду и његововање по његовим шумама у унутрашњости 1843. и 1844. године*. Прев. Бранко Момчиловић. Нови Сад: Матица српска.
Радовић, Делић 2021: „Статистички подаци о становништву Босне и Херцеговине према попису 1851/52. године из заоставштине пруског конзула у Сарајеву Ота Блауа“. Прир. Данијел Радовић, Нино Делић. *Мешовитија грађа*, књ. XLII, 161–176.
Радосављевић 2006: *Књажевска канцеларија. Ужичка нахија (1831–1839), књиџа група. Документи*. Прир. Недељко Радосављевић. Београд: Архив Србије; Ужице: Историјски архив Ужице.

ЛИТЕРАТУРА

Aličić 1983: Ahmed S. Aličić. *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*. Sarajevo: Orijentalni institut.
Андрејевић 2003: Севделин Андрејевић. *Нишке буне. Ослободилачки покрети од 1833. до 1842. године*. Ниш: Просвета.
Зарковић 2013: Весна Зарковић. „Реформе у Османском царству и Стара Србија у XIX и почетком XX века“. *Башићина*, св. 35, 135–152.
İnalçık 1943: Halil İnalçık. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
İnalçık 1964: Halil İnalçık. „Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayun“. *Belleten*, год. XVIII, бр. 112, 603–622.
Jagodić 2015: Miloš Jagodić. „Failed Conspiracy: Organisation and Preparation of the Serbian Uprising against Ottoman rule in 1840–1841“, *Limes plus*, бр. 3, 39–62.
Јагодић 2016: Милош Јагодић. *Србија и Сјара Србија (1839–1868). Наслеђе на југу*. Београд: Еволута.

- Karal 1947: Enver Ziya Karal. *Osmanlı Tarihi V. Cilt. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Мушовић 1986: Ејун Мушовић. „Сјенички крај тридесетих година прошлог века“. *Зборник Сјенице*, бр. 2, 25–38.
- Недељковић 2014: Славиша Недељковић. „Устанак Арбанаса против турских власти у Скопском и Косовском пашалуку 1844. године (побуна Дервиш-Цара)“. *Исцртаживања*, бр. 25, 249–260.
- Недељковић 2017: Славиша Недељковић. „Национални и аграрни покрети Срба у североисточним областима Старе Србије од 1835. до 1842. године“. *Српске студије*, бр. 8, 71–83.
- Özkan 2020: Ela Özkan. 19. *Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839–1914)*. İstanbul: Hiperayın.
- Савић 2018: Александар М. Савић. „Српски народ у Старој Србији (1839–1846)“. *Башићина*, св. 46, 273–290.
- Савић 2021: Александар М. Савић. *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*. Докторска дисертација. Београд: Филозофски факултет.
- Стојанчевић 1971: Владимир Стојанчевић. *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренској мира 1829. до Париској конфересије 1856. године*. Београд: ППТ.
- Страњаковић 1936: Драгослав Страњаковић. *Политичка промена Србије у јужнословенским покрајинама 1844–1858*. Београд: Штампарија Драг. Грегорића.
- Uzun 2002: Ahmet Uzun. *Tanzimat ve Sosyal Direnişler: Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Шешум 2017: Урош Шешум. *Србија и Цара Србија (1804–1839)*. Београд: Филозофски факултет.

Aleksandar M. SAVIĆ

MUTESELLIM OF NOVI PAZAR YUSUF BEY, SERBS AND TANZIMAT (1838–1851)

SUMMARY

The paper pays attention to the mutesellim of Novi Pazar Yusuf Bey (1838–1839, 1841–1842, 1842–1851), the Serbian people and the reflection of the Tanzimat reforms in the territory under his control – Novi Pazar, Mitrovica, Sjenica, Nova Varoš, Trgovište and Bihor *kaza*. It is pointed out that Yusuf Bey in the period 1838–1842. fought for the position of Novi Pazar mutesellim and that his administration ended in 1851, after the successful military action of the Rumelia serasker Omer Pasha Latas in the Bosnian Eyalet. In the mentioned year, the Sanjak of Novi Pazar was officially formed, which, in addition to the *kazas* that were under the control of Yusuf Bey, also included the Višegrad *kaza*. During the rule of Yusuf Bey, Serbs were exposed to constant violence, except in the period from 1844 to 1848, when a relatively peaceful situation prevailed. Serbs most complained about the representatives of the executive power who committed all kinds of violence (rapes, attempted violent islamization, murders).

Key words: Yusuf Bey, Serbs, Tanzimat, Omer Pasha Latas, Sanjak of Novi Pazar.